

BEATA OCIEPKA
Wrocław
ORCID: 0000-0002-7155-6503

NIEMIECKA ZAGRANICZNA POLITYKA KULTURALNA PO ZJEDNOCZENIU BEZPIECZEŃSTWO, DIALOG, PROMOCJA

Zagraniczna polityka kulturalna Niemiec przyciąga coraz więcej badaczy, zarówno w Niemczech, jak i w środowisku międzynarodowym, w tym w Polsce¹. Uwagę w ostatnich latach poświęcali jej zarówno historycy, jak politolodzy i medioznawcy, badający dyplomację publiczną². Wynika to z silnej pozycji Niemiec po zjednoczeniu na arenie międzynarodowej, która znajduje swój wyraz w międzynarodowych rankingach postrzegania państw. Niemcy znalazły się w 2018 r. – po raz trzeci z kolei – na pierwszym miejscu wśród marek państw w indeksie *Nation Brand (NBI)*. Jego pomysłodawca Simon Anholt, specjalista badań nad postrzeganiem i wizerunkami państw, stworzył metodę pomiaru, opartą na subiektywnych ocenach respondentów w 20 państwach. Ocenili oni m.in. Niemcy nie tylko pod względem sytuacji gospodarczej i siły przyciągania ich rynków, ale także kultury, rozwoju turystyki i ludzi, bo i obywatele danego państwa są niewymiernym czynnikiem, wpływającym na jego postrzeganie. W przypadku Niemiec, kultura jest według *NBI* drugim po eksporcie najważniejszym obszarem, który przyczynia się do pozytywnego wizerunku Niemiec na świecie (*Germany Retains* 2019). Potwierdzenie tej oceny można znaleźć w globalnym rankingu miękkiej siły państw (jego głównym elementem jest kultura) Instytutu Elcano w 2017 r., w którym Niemcy są na czwartym miejscu (Olivié, Gracia 2018).

W artykule zamierzam zweryfikować hipotezę, że rządy Niemiec po zjednoczeniu rozszerzyły zadania zagranicznej polityki kulturalnej, skupione początkowo na promocji państwa przez kulturę i rozwoju międzynarodowej współpracy kulturalnej, o działania na rzecz zapobiegania konfliktom międzynarodowym. W efekcie jej wymiar polityczny staje się coraz ważniejszy. Głównym pojęciem, do którego się odwołuję w tym studium jest zagraniczna polityka kulturalna – *ausländische Kulturpolitik (AKP)*, funkcjonująca w Niemczech także jako zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna (*ausländische Kultur und Bildungspolitik, AKBP*). Pojęcie to jest tłumaczone w niemieckim Ministerstwie Spraw Zagranicznych na angielski jako *cul-*

¹ W Polsce ukazały się m.in. artykuły J. Gotkowskiej, J. Hutsch, A. Kruk, R. Puchowicz, R. Ulatowski, brak jednak monografii, poświęconej *AKP*.

² Niniejszy tekst jest efektem badań prowadzonych w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki Opus 12 nr 2016/23/B/HS5/00486.

tural diplomacy, co jednak nie jest oczywiste dla badaczy tej dziedziny w Niemczech (patrz niżej). Na potrzeby artykułu będę stosować pojęcie dyplomacji kulturalnej jako równoznaczne z zagraniczną polityką kulturalną i używać skrótu *AKP*. W praktyce wielu państw zakres działań niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej oznaczałby jednak prowadzenie szerzej od niej pojmowanej dyplomacji publicznej, zważywszy na istotną w niej rolę podmiotów niepaństwowych i wykorzystanie mediów. Nawiążę tu do rozumienia dyplomacji publicznej Phila Taylora, który podkreślał, że jest ona narzędziem polityki zagranicznej, powstałym na skutek konwergencji dyplomacji kulturalnej i wykorzystania mediów (tzw. *international broadcasting*, czyli w terminologii dyplomacji publicznej „nadawanie za granicę”). Jednak rządy Niemiec niemal nie używają w ostatnich trzydziestu latach pojęcia dyplomacja publiczna, które mogłoby okazać się przydatne zważywszy, że po zjednoczeniu niemiecka zagraniczna polityka kulturalna zrasta się i osiąga pełną skuteczność w koordynacji z działaniami wizerunkowymi, które Reiner Hülse określił mianem zagranicznej polityki wizerunkowej (2009).

Aby zweryfikować przedstawione hipotezy przeprowadzę w artykule analizę zagranicznej polityki kulturalnej jako narzędzia polityki zagranicznej (w ujęciu sieciowym), rozpoczynając od kontekstu historycznego. Wskażę na te okresy i procesy w historii Niemiec, które były decydujące dla dzisiejszego kształtu niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej. Skupię się na ostatnich trzydziestu latach, przedstawiając, jakie struktury funkcjonowały po 1990 r. i jakie strategie przyjmowano w niemieckiej dyplomacji kulturalnej, na podstawie dokumentów rządu Niemiec, w tym raportów z badanego obszaru. Następnie zweryfikuję poczynione ustalenia poprzez przedstawienie, jak zagraniczna niemiecka polityka kulturalna była realizowana w Rosji, bezpośrednio przed i w okresie konfliktu na wschodzie Ukrainy. Zakładam, że wybór Rosji, jako – do niedawna – strategicznego partnera Unii Europejskiej, a następnie państwa postrzeganego jako zagrożenie dla bezpieczeństwa w Europie, pozwoli skonfrontować założenia niemieckiej *AKP*, wyrażone w analizowanych dokumentach z praktyką w czasie konfliktu międzynarodowego i z reżimem autorytarnym, niestroniącym od użycia siły militarnej dla rozwiązywania konfliktów. Aby tę konfrontację przeprowadzić skupię się na dwóch wydarzeniach dyplomacji kulturalnej Niemiec: Roku Niemieckim (*Deutschlandjahr*) w Rosji 2012-2013 i Roku Języka Niemieckiego i Literatury (*Jahr der deutschen Sprache und Literatur*) 2014-2015, a więc w drugim przypadku w warunkach konfliktu międzynarodowego, tj. wojny na wschodzie Ukrainy. Analizę zagranicznej polityki kulturalnej przeprowadzam zgodnie z analizą polityki zagranicznej, wskazując na jej konteksty historyczne i wewnętrzne, wpływające na struktury, strategie i cele.

W niemieckim przypadku mamy do czynienia z wykorzystaniem kultury w polityce zagranicznej, które jest obserwowane przez rządy w Europie i na świecie i postrzegane jako modelowe dla promowania sukcesu politycznego i gospodarczego, ale także dla zapobiegania konfliktom na świecie i tym samym dla wzmocnienia pozycji międzynarodowej państwa. W Republice Federalnej Niemiec od początku lat 70. przypisano kulturze rolę trzeciego filaru polityki zagranicznej (obok polityki i go-

spodarki) lub – jak wskazują badacze tego obszaru – nazywano ją „trzecim wymiarem” (Maaß 2005: 23) i „trzecią sceną” (Düwell 2009: 73). Zagranicznej polityce kulturalnej przypisuje się także rolę systemu wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom (Hoffmann 1996:16 i Schwan 2011: 135). Zakładam, że model zagranicznej polityki kulturalnej jest istotną częścią normatywnej siły zjednoczonych Niemiec.

PUNKT WYJŚCIA

Historia niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej jest dłuższa niż powojenny podział Niemiec. Jessica Gienow-Hecht wskazuje na jej początki na przełomie XIX i XX w., kiedy Niemcy próbowały rozwijać relacje ze Stanami Zjednoczonymi poprzez promocję swojej kultury. Nie mogąc konkurować z popularnym w Stanach Zjednoczonych francuskim malarstwem, rządy Niemiec oddziaływały poprzez muzykę, wspierając powstawanie filharmonii za Atlantykiem i promując niemieckich kompozytorów (Gienow-Hecht 2010: 39). Samo pojęcie zagranicznej polityki kulturalnej zostało użyte w 1912 r. przez Karla Lamprechta w liście do kanclerza Niemiec (*Cultural Value* 2018: 14). O początkach dyplomacji kulturalnej prowadzonej przez Niemcy jeszcze przed I wojną światową pisał Kurt Düwell (2009), podkreślając wiodącą rolę stowarzyszeń, tworzonych przez obywateli, a nie rządów tego okresu. Nie oznaczało to jednak pluralizmu w tej dziedzinie, gdyż celem stowarzyszeń była promocja niemieckiej kultury zagranicą, zgodna z „klimatem imperialistycznej ekspansji” (*Cultural Value* 2018:14). Kultura niemiecka miała stać się „pierwszą kulturą świata” (Brown za *Cultural Value* 2018: 8). Jeszcze przed zakończeniem pierwszej wojny światowej powstał Niemiecki Instytut Stosunków Zagranicznych (obecnie – *Institut für Auslandsbeziehungen – IfA*). W 1920 r. w Ministerstwie Spraw Zagranicznych utworzono Wydział Kultury. W okresie międzywojennym działały pierwowzory istniejących dziś organizacji, pełniących rolę pośredników (*Mittlerorganisationen*) w zagranicznej polityce kulturalnej Niemiec: w 1925 r. powstała Niemiecka Służba Wymiany Akademickiej (*Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD*), Fundacja Humboldta (*Alexander von Humboldt-Stiftung*) oraz Akademia Niemiecka (*Deutsche Akademie*) (Maaß 2009: 269), uważana za poprzedniczkę powołanego w 1932 r. Instytutu Goethego (*Goethe Institut*). W okresie nazizmu ich działalność została podporządkowana celom partii narodowosocjalistycznej *NSDAP*, a Wydział Kultury w Ministerstwie Spraw Zagranicznych – Ministerstwu Propagandy i Oświecenia Publicznego (Schwan 2011:119). Akademia Niemiecka stała się centralną instytucją zagranicznej polityki kulturalnej nazistowskiego państwa i jako taka przestała istnieć w 1945 r. na podstawie zakazu działalności wydanego przez władze amerykańskiej strefy okupacyjnej (Michels 2005: 1).

Wraz z powstaniem dwóch państw niemieckich w 1949 r. na nowo podjęto działania zagranicznej polityki kulturalnej. Do 1990 r. polityka kulturalna rozwijała się w obu częściach Niemiec na odmiennych podstawach, wynikających ze specyfiki ich reżimów politycznych. W Niemieckiej Republice Demokratycznej należała

do kompetencji rządu i partii komunistycznej *SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands)*. Dplomacją kulturalną zajmowało się Ministerstwo Kultury i powołane w 1952 r. Towarzystwo Stosunków Kulturalnych z Zagranicą (*Gesellschaft für Kulturelle Verbindungen mit dem Ausland*). Dplomacja kulturalna NRD tego okresu miała na celu m.in. wspieranie uznania międzynarodowego NRD, posługiwała się też klasycznymi narzędziami, jak nauczanie języka niemieckiego na Uniwersytecie w Lipsku poprzez utworzony w 1956 r. Instytut Herdera (*Herder Institut*) (Düwell 2009:79-80). W RFN kultura należała do kompetencji krajów związkowych, które stopniowo odgrywały coraz większą rolę także w jej wymiarze zagranicznym. Thomas Jehle za pioniera w nawiązywaniu zagranicznych stosunków kulturalnych uznał Bawarię, w której ślady miały później pójść inne kraje związkowe (Jehle 2018: 10). W czasie Zimnej Wojny zagraniczna polityka kulturalna obu państw niemieckich była kształtowana przez ideologiczny konflikt między Wschodem a Zachodem. W dalszej części studium skupię się na rozwoju zagranicznej polityki kulturalnej RFN, co znaczy, że odwołując się do jej historii będę miała na myśli historię RFN.

Zagraniczna polityka kulturalna w RFN od 1949 r. pełniła rolę „lodołamacza”, pozwalającego na nowo podjąć kontakty dyplomatyczne z innymi państwami, a więc wyjść z powojennej izolacji i jednocześnie zbudować zaufanie do nowego państwa niemieckiego. RFN jako „państwo cywilne” świadomie wykorzystywała zasoby „miękkie”, jak kultura, aby poprawić pozycję międzynarodową. Przyjmuję w tym miejscu rozumienie państwa cywilnego za H. Maullem, który podkreśla, że państwo to „koncentruje się na niemilitarnych, przede wszystkim ekonomicznych środkach dla osiągnięcia celów narodowych” (1990/91: 92), co w przypadku Niemiec należy szczególnie podkreślić, gdyż cud gospodarczy RFN sprzyjał także poprawie postrzegania tego państwa po II wojnie światowej. Nastąpił powrót do idei narodu kultury (*Kulturnation*) i państwa poetów oraz myślicieli (*Land der Dichter und Denker*), promowanych jeszcze na przełomie XIX i XX w. Powojenną zagraniczną politykę kulturalną oparto na kulturze wysokiej (Hülsse 2009: 289). Po wyjściu RFN z międzynarodowej izolacji, w latach 70. XX w. wprowadzono do niej więcej wymian akademickich i studenckich, określanych w terminologii dyplomacji kulturalnej jako działania relacjonalne lub symetryczne, oparte na bezpośrednich spotkaniach i dialogu, sprzyjające powstawaniu sieci dyplomacji kulturalnej. Nowe formy miały służyć m.in. osiągnięciu celów polityki wschodniej RFN (*Ostpolitik*), a także bezpieczeństwu i pokojowi na świecie (Hülsse, 2009: 232). Ten ostatni cel stanie się jeszcze ważniejszy w zagranicznej polityce kulturalnej Niemiec w latach 90. XX w., a więc już po zjednoczeniu.

Zjednoczenie Niemiec w 1990 r. stanowiło cezurę także dla rozwoju zagranicznej polityki kulturalnej tego państwa. Upadek bipolarnego podziału świata i zakończenie wojny ideologicznej wpłynęło w sposób zdecydowany na praktykę dyplomacji kulturalnej, a Niemcy są tego przykładem. Logika globalizacji wraz z rozwojem nowych technologii komunikacji międzynarodowej to druga grupa czynników kształtujących metody i narzędzia polityki zagranicznej Niemiec po zjednoczeniu. Anna Schwan odnajduje ich wpływ w podstawowym dokumencie Ministerstwa Spraw Zagranicznych

z 2000 r. „Konzeption 2000”, który z jednej strony, jest podsumowaniem rozwoju *AKP* w latach 90. XX w., a z drugiej wyznacza nowe obszary jej zastosowania (2011: 315). Stanowi więc istotną cezurę dla rozwoju *AKP*, któremu poświęcę więcej miejsca w kolejnej części tego studium.

STRUKTURY I STRATEGIE

Po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. zagraniczna polityka kulturalna prowadzona była przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych we współpracy z organizacjami pośredniczącymi. Przyjęła ona postać sieci, której rozwój polegał na włączaniu nowych organizacji i obszarów, i na budowie nowych połączeń między nimi a organizacjami w państwach docelowych. Niemieccy autorzy jak Winfried Grolig i Rainer Schlage-ter podkreślali, że wprowadzenie do *AKP* instytucji pośredniczących było wyrazem pluralizmu (*Trägerpluralismus*) mającego pozwalać na zachowanie dystansu wobec władzy wykonawczej (2007: 552), co można rozumieć jako dążenie do osłabienia bezpośrednich wpływów politycznych na kulturę. W Ministerstwie Spraw Zagranicznych Niemiec sprawami *AKP* zajmuje się (stan na grudzień 2019 r.) Wydział Kultury i Komunikacji (*Abteilung für Kultur und Kommunikation*). Poszczególnymi dziedzinami kierują Pełnomocnik ds. Zagranicznej Polityki Kulturalnej (*Beauftragter für Ausländische Kulturpolitik*), Pełnomocnik ds. Zagranicznej Polityki Naukowej, Oświatowej i Badawczej oraz Zagranicznej Polityki Kulturalnej (*Beauftragter für Außenwissenschafts-, Bildungs- und Forschungspolitik und Ausländische Kulturpolitik*), a także Pełnomocnik ds. Komunikacji Strategicznej (*Beauftragter für Strategische Kommunikation*). Ta ostatnia funkcja (obszar ten został włączony do Wydziału Komunikacji i Kultury w 2016 r.) wskazuje, że zagraniczna polityka kulturalna Niemiec została skoordynowana z komunikacją strategiczną, którą niemieckie MSZ rozumie jako narzędzie służące objaśnianiu celów niemieckiej polityki zagranicznej (przy użyciu mediów) zarówno za granicą, jak i w dialogu z obywatelami Niemiec (*Geheimdiplomatie* 2019). To właśnie zadaniem komunikacji strategicznej jest m.in. kształtowanie wizerunku Niemiec.

Od momentu zjednoczenia Niemiec do najważniejszych organizacji pośredniczących należą Instytut Goethego, Niemiecka Służba Wymiany Akademickiej, Fundacja Humboldta, Instytut Stosunków Zagranicznych (*IfA*) oraz Centrala Szkolnictwa Zagranicą (*Zentralstelle für das Auslandsschulwesen*), która działa jako jednostka rządowa od 1960 r. Tworzą one sieć niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej, jako jej istotne „węzły”. Zgodnie z logiką sieci, współpracują one z niemieckim MSZ i jego wydziałami, zajmującymi się *AKP*, ale przede wszystkim tworzą nowe więzy i kanały komunikacji z zagranicą, pozyskując partnerów i pielęgnując już istniejące kontakty. *AKP* rozszerza zadania i buduje nowe kompetencje poprzez włączanie do sieci nowych partnerów, zarówno w Niemczech, jak i za granicą, ale także poprzez włączanie w obszar swojego zainteresowania nowych dziedzin (jak zapobieganie konfliktom międzynarodowym, patrz niżej).

Wśród wymienionych wyżej organizacji bardzo duże znaczenie ma zwłaszcza Instytut Goethego, postrzegany za granicą jako główna i modelowa instytucja niemieckiej dyplomacji kulturalnej. W sieci niemieckiej dyplomacji kulturalnej to tzw. węzeł programujący³, a więc taki, który wprowadza i realizuje nowe idee. Instytut Goethego nie jest instytucją rządową. Powstał jako fundacja, a od 1963 r. pełni funkcję partnera rządu federalnego w działaniach zagranicznej polityki kulturalnej i oświatowej na podstawie porozumienia z MSZ (Michels 2005: 237). Posiada więc pewną autonomię i jest zarządzany w sposób zdecentralizowany, co nie oznacza jednak, że rządy Niemiec nie mają wpływu na jego agendę i priorytety. Nic więc dziwnego, że w literaturze przedmiotu określa się Instytut Goethego, podobnie jak brytyjski *British Council*, jako organizację „połowicznie autonomiczną” (Bauersachs 2019: 49). *Goethe-Institut* należy – zgodnie z typologią instytutów kultury, opartą na kryteriach ilościowych jak: liczba pracowników, przedstawioną przez Christiana Soest’a (i in. 2016: 28,30) – do dużych instytucji kultury wśród państw Unii Europejskiej. W 2019 r. był obecny w 98 krajach (co wyznacza m.in. zewnętrzny zasięg sieci niemieckiej *AKP*), prowadząc 157 biur, i zatrudniając 3650 pracowników (Goethe Institut 2019: 2). Finansowanie Instytutu Goethego pochodzi w 72% z budżetu federalnego, pozostała część m.in. z wpływów własnych, np. z nauczania języka niemieckiego (Soest i in. 2016: 32 i 47). Celem Instytutu Goethego jest przede wszystkim nauczanie i upowszechnianie języka niemieckiego, a także wspieranie międzynarodowej współpracy kulturalnej i przekazywanie aktualnych informacji o Niemczech. Instytut kładzie mocny akcent na europejskie ramy swojej działalności, jako „współautor nowej europejskiej narracji” (Goethe Institut 2017: 24) w czasie kryzysu idei europejskiej, wywołanego m.in. brexitem. Jest też istotnym elementem niemieckiej promocji demokracji, co m.in. uzewnętrzniło się w programach, przyjętych w 2014 r. wobec Ukrainy i innych państw Partnerstwa Wschodniego.

Media nadające z Niemiec za granicę pod wspólną marką *Deutsche Welle* nie należą formalnie do instytucji pośredniczących niemieckiej polityki kulturalnej, ale są istotnymi łącznikami w sieci *AKP*. *Deutsche Welle* podlega Ministrowi Rządu Federalnego do spraw Kultury i Mediów (*Staatsminister-in für Kultur und Medien*, urząd utworzony w 1998 r.). Ma to zapewnić jej pewną niezależność od Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Michalek 2009: 39) i zapobiegać wykorzystaniu *DW* do celów propagandowych. Doświadczenia wykorzystania mediów w propagandzie nazistowskiej, ale także w okresie walki ideologicznej między Wschodem a Zachodem, są ciągle istotnym czynnikiem wpływającym na sposób funkcjonowania struktur składających się na zagraniczną politykę kulturalną RFN. Obawa przed przekształceniem *DW* w narzędzie propagandy lub bezpośrednim włączeniem mediów do walki ideologicznej na świecie nie oznacza jednak, że niemiecka *AKP* jest apolityczna. Jak wskazała Ociepka (2013), stopień upolitycznienia dyplomacji kulturalnej zmienił się w zależności od czasu i państw lub regionów docelowych. A. Spiegel, dyrektor Departamentu Zagranicznej Polityki Kulturalnej RFN, wykazał to na przykładzie Izraela w 2000 r.

³ Przejmuję terminologię i typologię węzłów sieci za M. Castells'em (2009: 19-20).

Uznał on bowiem, że w tym czasie działania kulturalne prowadzone przez Niemcy w Izraelu były bardziej polityczne niż gdziekolwiek indziej na świecie. Mimo że Departament w 2000 r. nosił nazwę Departamentu Zagranicznej Polityki Kulturalnej, to Spiegel wskazywał, iż to, co robili niemieccy dyplomaci za granicą w tej dziedzinie, to była raczej polityka zagraniczna w dziedzinie kultury (*kulturelle Aussenpolitik*). Departament nadawał ramy polityczne działalności organizacji pośredniczących (*IfA, Goethe Institut, DAAD*) (Ociepka 2013: 147-148).

Jako kolejny przykład upolitycznienia dyplomacji kulturalnej służyć mogą wydarzenia dyplomacji kulturalnej Niemiec w Rosji (patrz niżej).

Rozumienie niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej jest bardzo szerokie. Schwan wskazuje, że obejmuje ona nie tylko kulturę, promocję i nauczanie języka, niemieckie szkoły za granicą, nadawanie za granicą, ale także – jako obszary nowe – współpracę organizacji społecznych, wymianę młodzieży i dyplomację sportową, kształcenie i naukę (2011: 135). W niemieckim modelu strategii zagranicznej polityki kulturalnej powstają w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, ale przy aktywnym udziale organizacji pośredniczących w konsultacjach. Federalny Minister ds. Kultury i Mediów zajmuje się zaś tą częścią strategicznej komunikacji, jaką stanowią media nadające za granicą (*Deutsche Welle*). Kraje związkowe formalnie nie biorą udziału w tworzeniu strategii zagranicznej polityki kulturalnej, chociaż mimo powołania ministerstwa na szczeblu federalnym, zachowały swoje kompetencje w dziedzinie kultury. W praktyce wiele wydarzeń i przedsięwzięć dyplomacji kulturalnej jest przez nie wspieranych organizacyjnie lub finansowo, np. *IfA* jest finansowana w 15% z budżetu kraju związkowego Badenia Wirtembergia i budżetu miasta Stuttgart. W 2015 r. K.-J. Maaß wskazywał na rosnące znaczenie krajów, także w sensie uprawiania własnej zagranicznej polityki kulturalnej (Maaß 2015a: 256), co świadczy o ich coraz większym włączeniu się w sieć niemieckiej *AKP*.

Za przełomowy – kończący okres powojenny – w niemieckiej zagranicznej polityce kulturalnej uznaje się dokument „Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000” (dalej: „Konzeption 2000”), w którym przypisano jej cel rozwiązywanie problemów międzynarodowych i prowadzenie do stabilizacji w rejonach konfliktów. Już we wstępie do „Konzeption 2000” rząd RFN wskazał, że dokument ten symbolizuje zakończenie okresu powojennego, ale także podjęcie wyzwań, które pojawiły się w zagranicznej polityce kulturalnej jako skutek zjednoczenia Niemiec, w tym otwarcie nowych obszarów i zadań. Niemcy, zgodnie z „Konzeption 2000” „są gotowe przyjąć rolę sprawczą” w stosunkach międzynarodowych m.in. przez aktywną dyplomację kulturalną. Dokument ten definiuje główne zadania zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec jako pozyskiwanie partnerów do współpracy międzynarodowej poprzez dialog, ale także wspieranie pozytywnego wizerunku państwa za granicą (*Auswärtige Kulturpolitik 2000*). Sformułowanie tego drugiego celu jest skutkiem zrastania się niemieckiej dyplomacji kulturalnej z kształtowaniem marki państwa i dyplomacją ekonomiczną Niemiec, co nasiliło się w połowie lat 90. XX w. Hülse, analizując przemiany, jakie zachodziły w tym czasie w zagranicznej polityce zjednoczonych Niemiec, zwrócił uwagę, że rządy zaczęły prowadzić wizerunkową politykę zagra-

niczną, która według tego autora wyewoluowała z dyplomacji kulturalnej (2009: 293). Oznaczało to, że rządy rozpoczęły celowo i świadomie promować postrzeganie Niemiec jako państwa–marki, kładąc jednocześnie akcent na rozpowszechnianie za granicą pozytywnych elementów autostereotypu Niemców. Nastąpiła integracja dyplomacji kulturalnej i promocji gospodarki za granicą. Kultura miała stać się jednym z narzędzi promujących niemieckie produkty eksportowe i przyciągających inwestycje. Düwell odnajduje jednak początki tej nowej strategii w postaci dążenia do ściślejszej koordynacji zagranicznej współpracy gospodarczej, kulturalnej i technicznej już w 1970 r. (2009: 97). Tacy autorzy jak Hülsse i Maaß podkreślają znaczenie w tym procesie ministra spraw zagranicznych Klausa Kinkela z liberalnej partii *FDP*. To właśnie Kinkel w 1996 r. wychodził z założenia, że zagraniczna polityka kulturalna ma sprzyjać poprawie pozycji gospodarczej Niemiec dzięki większej „akceptacji dla niemieckich produktów, inwestycji i usług” (Maaß 2009: 26). To podejście, silnie krytykowane w Niemczech połowy lat 90. XX w., stało się jedną z podstaw strategii wyłożonej w „Konzeption 2000”. Na przełomie wieków nastąpił także pierwszy etap dostosowania niemieckiej polityki zagranicznej do komunikacji online i użycia Internetu (*Cultural Values* 2018: 10).

Kolejny dokument programowy, zatytułowany „Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik in Zeiten der Globalisierung”, ukazał się w 2011 r., wywołując szeroką dyskusję, m.in. ze względu na utożsamienie *AKP* przez niemiecki MSZ z dyplomacją kulturalną, postrzeganą w RFN jako łatwiej podlegającą instrumentalizacji (Bauersachs 2019: 120), a więc mniej neutralną politycznie, niż *AKP*. Dokument ten położył nacisk na wykorzystanie zagranicznej polityki kulturalnej dla stabilizacji w regionach konfliktów (*Auswärtige Kultur* 2011). Przeniósł więc w sposób jednoznaczny akcenty w niemieckiej *AKP* z rozwijania międzynarodowych stosunków kulturalnych i promocji państwa przez kulturę na wykorzystanie kultury w zapobieganiu konfliktom międzynarodowym, co jest kolejnym dowodem na polityzację zagranicznej polityki kulturalnej po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r.

PAŃSTWA I REGIONY DOCELOWE

Od lat 50. XX w. niemiecka dyplomacja kulturalna kierowana była przede wszystkim do państw Europy Zachodniej i USA, a jej celem było przeciwdziałanie międzynarodowej izolacji RFN. Od lat 60. do 80. XX w. dostrzeżono w niej potencjał wspierania przemian w krajach rozwijających się, dzięki czemu powstały m.in. programy wymiany kulturalnej, akademickiej i studenckiej. Po przejęciu władzy przez *CDU/CSU* w 1982 r. kanclerz Helmut Kohl ponownie skierował zagraniczną politykę kulturalną Niemiec do państw europejskich. Nastąpił powrót do jej klasycznego rozumienia, jako narzędzia wspierającego promocję gospodarki i pozycję międzynarodową Niemiec. Ponownie nauczanie języka niemieckiego w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce, stało się priorytetem zagranicznej polityki kulturalnej RFN (Harnischfeger 2007:717). Ta część Europy pozostała regionem priorytetowym

także po zjednoczeniu. Verena Andrei i Volker Rittberger, analizując politykę językową Niemiec tego okresu zwrócili uwagę, że była ona przykładem asymetrycznych oddziaływań przez kulturę, służących wzmocnieniu politycznego wpływu zjednoczonych Niemiec w regionie (2015: 24). Obrazuje to, jaki *AKP*, w sposób niebezpieczny, może oddziaływać politycznie. Po 1989 r. Polska była także wśród ważnych państw docelowych zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec. Powstawały więc nowe instytucje kulturalne i edukacyjne (np. kolejne biblioteki Instytutu Goethego), rozszerzono ofertę kursów języka niemieckiego, wzrosła liczba programów stypendialnych, w tym fundacji niemieckich partii politycznych (jak m.in. związana z *CDU* Fundacja Konrada Adenauera, *Konrad Adenauer Stiftung* i Fundacja Friedricha Eberta, *Friedrich Ebert Stiftung*, prowadzona przez *SPD*). Współpracę szkół koordynował polsko-niemiecki *Jugendwerk*. Powołano Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki (*Deutsch-Polnische Wissenschaftsstiftung*, 2008). W 2005 i 2006 r. odbywał się Rok Polsko-Niemiecki, z bogatym programem kulturalnym (Ociepka 2017: 95), a w 2016 r. Polska i Niemcy zorganizowały Rok Jubileuszowy z okazji 25-lecia Traktatu o Współpracy i Dobrym Sąsiedztwie.

Po atakach na *World Trade Center* w 2001 r. na pierwszy plan ponownie wysunęły się kwestie bezpieczeństwa i możliwość wykorzystania zagranicznej polityki kulturalnej w obszarach konfliktów. Minister spraw zagranicznych Frank Walter Steinmeier w 2006 r. wiązał duże nadzieje z zastosowaniem dyplomacji kulturalnej, a zwłaszcza z oddziaływaniem przez edukację i kulturę w Afganistanie (*Interview* 2006). Projekty skierowane do Afganistanu, obejmujące m.in. kursy językowe, mieściły się w idei wykorzystania zagranicznej polityki kulturalnej dla osiągnięcia zmiany społecznej i po raz kolejny wskazują na asymetryczne powiązanie tej działalności z politycznymi interesami Niemiec (*Bericht* 2010).

Zagraniczna polityka kulturalna Niemiec działa także reaktywnie i odpowiada na zapotrzebowanie, powstające na skutek kryzysów i konfliktów w różnych częściach świata. Tak należy tłumaczyć jej zaangażowanie w państwach Arabskiej Wiosny po 2011 r., gdzie zainwestowano 30 mln euro jako wsparcie dla kultury, a przez to w procesy transformacji. W sprawozdaniu rządu federalnego z 2013 r., wydarzenia Arabskiej Wiosny zostały zinterpretowane jako skutek m.in. wspierania procesów modernizacyjnych poprzez zagraniczną politykę kulturalną (16. *Bericht*:7). Z dzisiejszej perspektywy (2020) ocena tych efektów wydaje się bardzo ambiwalentna, gdyż rozpoczęte w 2011 r. procesy nie przyniosły w państwach Arabskiej Wiosny oczekiwanej przez Niemcy demokratyzacji. Zwiększone środki zainwestowano także na Ukrainie od 2014 r., na skutek aneksji Krymu i wojny na wschodzie tego państwa (Soest i in. 2016: 53).

Od 2005 r. Niemcy zaczęły organizować duże imprezy pod nazwą Rok Niemiecki (*Deutschlandjahr*), skierowane przede wszystkim do grupy państw BRICS: Brazylii (2013-2014), Rosji (2012-2013), Indii (2011-2013) i Chin (2007-2010), co było wyrazem uznania wzrostu ich znaczenia w polityce i gospodarce na świecie; a także w Japonii, Wietnamie i Kazachstanie. Od 2014 r. niemiecka zagraniczna polityka kulturalna wróciła do akcentowania wsparcia dla społeczeństwa obywatelskiego w regionach

docelowych. Ze względu na wojnę na wschodzie Ukrainy, więcej środków, a więc i programów, skierowano do państw Partnerstwa Wschodniego, nie zaniedbując jednak tradycyjnie ożywionych kontaktów kulturalnych z Federacją Rosyjską. W 2016 r. program wspierania społeczeństwa obywatelskiego poprzez zagraniczną politykę kulturalną rozszerzono na Rosję. Kultura w czasach kryzysu i w regionach kryzysu stała się jednym z priorytetów zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec (Deutscher Bundestag 2017: 5). Tę zmianę w zadaniach AKP po zjednoczeniu zauważa także S. Weigel, podkreślając jej znaczenie w państwach przechodzących transformację, jak Rosja i sąsiadujące z nią państwa Europy Wschodniej po upadku Związku Radzieckiego, lub w regionach, gdzie mogą pojawić się konflikty międzynarodowe (Weigel 2019: 9).

ROK NIEMIECKI I ROK JĘZYKA NIEMIECKIEGO I LITERATURY W ROSJI

Aby zweryfikować funkcjonowanie przedstawionych wyżej struktur i ocenić, na ile trafne i skuteczne są wprowadzane strategie, przedstawię w tym miejscu krótkie studium przypadku. Na podstawie działań zagranicznej polityki kulturalnej w latach 2012-2013 i 2014-2015 sprawdzę, jak niemiecka dyplomacja kulturalna funkcjonuje w relacjach z Rosją, w tym w czasie konfliktu międzynarodowego. Przyjmuję, że właśnie w takim okresie stawiane są pytania o celowość prowadzenia działań poprzez kulturę i o ich efekty, co powinno sprzyjać pogłębieniu analizy niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej po zjednoczeniu. Przedstawione w pierwszej części tego studium struktury, strategie i cele poddam dalszej weryfikacji poprzez analizę dokumentów dotyczących konkretnych wydarzeń, dyskusji podkomisji *Bundestagu*, w tym Podkomisji Zagranicznej Polityki Kulturalnej (*Unterausschuss Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik*) oraz poprzez analizę debaty publicznej. Sprawdzę, czy media niemieckie uznały wybrane wydarzenia kulturalne, organizowane przez Niemcy w Rosji, za na tyle istotne, aby o nich informować, a jeśli tak, to czy zadawały pytania o cele i efekty zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec, zwłaszcza w okresie wojny na wschodzie Ukrainy.

W latach 2012-2013 Niemcy zorganizowały Rok Niemiecki (*Deutschlandjahr*) w Rosji, a jednocześnie w Niemczech odbywał się Rok Rosji, natomiast w latach 2014-2015 imprezy i uroczystości pod nazwą Rok Języka Niemieckiego i Literatury w Rosji (*Jahr der Deutschen Sprache und Literatur*). *Deutschlandjahr* lub lata języka i literatury to wydarzenia dyplomacji kulturalnej (będę je nazywać „latami” lub „latami kultury”) o uroczystym, często oficjalnym i rytualnym charakterze, organizowane przez rządy we współpracy z organizacjami pośredniczącymi i organizacjami pozarządowymi. Mają one na celu wspieranie dwustronnych relacji poprzez celebrowanie wydarzeń kulturalnych, a przy tym promują kulturę i państwo. Realizują więc zarówno cele zagranicznej polityki kulturalnej, jak i wizerunkowej oraz są ilustracją zrastania się tych dwóch narzędzi niemieckiej polityki zagranicznej. Niemcy mają duże doświadczenie w organizowaniu takich wydarzeń.

W jednej z bardzo nielicznych publikacji, poświęconych „latom” jako narzędziom dyplomacji kulturalnej, jej autorka Hannah Bauersachs, wskazuje na ich dwa główne typy. Od 2005 r., według autorki, Niemcy organizują więc lata niemieckie (*Deutschlandjahre*), które zwykle mają szerszy wymiar, niż tylko kulturalny. Rok Niemiecki to formuła, która rozwinęła się już po zjednoczeniu Niemiec, podczas gdy „lata kultury”, organizowane przez Instytut Goethego mają dłuższą tradycję (Bauersachs 2019: 178). Nie można jednak tu wskazać konkretnej daty, bo brak jest badań nad historią tych narzędzi dyplomacji kulturalnej nie tylko w Niemczech, ale i w innych państwach Europy. Rok Niemiecki zwykle też jest imprezą o większym budżecie niż „lata kultury” i wielowymiarową (zwykle łączy wydarzenia polityczne, gospodarcze i kulturalne), dzięki temu towarzyszą mu spotkania na najwyższym szczeblu, nadające mu istotny wymiar polityczny. Ale także „lata kultury” (to drugi typ wskazany przez Bauersachs, obejmujący tylko kulturę, np. skupiający się na prezentacji teatru, literatury, promocji języka) to narzędzia dyplomacji kulturalnej, które mają – lub mogą mieć – wymiar polityczny oraz gospodarczy. Partnerami w organizowaniu takich wydarzeń są bowiem, obok krajów związkowych, także przedstawiciele biznesu, w przypadku Rosji to Komisja Wschodnia Stowarzyszenia Niemieckiej Gospodarki (*Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft*). Finansowanie wydarzeń takich jak Rok Niemiecki i lata kultury (np. teatru, języka, literatury) odbywa się przy współdziałaniu *Landów* i niemieckiego biznesu. Latom literatury lub języka nie towarzyszą jednak spotkania polityków najwyższego szczebla.

Przygotowania do Roku Niemieckiego w Rosji rozpoczęły się w 2011 r., o czym świadczy wzmianka w dokumencie poświęconym zagranicznej polityce kulturalnej Niemiec z 2011 r. Ten sam dokument definiuje Rosję jako strategicznego partnera Niemiec i Unii Europejskiej, wobec którego potrzebne są nie „wykluczenie i nowe ograniczenia”, tylko „spójność i wzajemne powiązania (...)” (*Auswärtige Kultur...* 2011: 8). Rok Niemiecki 2012-2013 był bardzo dużym wydarzeniem, zorganizowanym z rosyjskiej inicjatywy, które według Bauersachs należałoby wyodrębnić spośród innych tego typu imprez po 2005 r. ze względu na jego cele polityczne i dużą rangę (2019: 174). W 50 miastach Rosji odbyło się 1000 wydarzeń, najwięcej jednak w Moskwie i St. Petersburgu. Najważniejsza była wystawa, pokazywana zarówno w Rosji, jak i w Niemczech, pod tytułem „Rosjanie i Niemcy. 1000 lat sztuki, historii i kultury”. W tym czasie w Rosji oddziały, filie lub biblioteki Instytutu Goethego, działały w 28 miastach (Goethe Institut 2013: 129).

Program był koordynowany, współorganizowany i współfinansowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RFN, Instytut Goethego (jako instytucję kierującą projektem, czyli „węzeł programujący” sieci *AKP*) i Komisję Wschodnią Stowarzyszenia Niemieckiej Gospodarki. W hasle Roku „Niemcy i Rosja: Wspólnie Kształtować Przyszłość” zawierał się także jego główny cel, tj. podtrzymywanie istniejących więzi, tworzenie nowych i dyskusja na temat wyzwań globalnych (Goethe Institut 2013: 79). To wielkie wydarzenie miało zostać ceremonialnie otwarte 20 czerwca 2012 r. przez prezydentów Joachima Gaucka i Władimira Putina w Moskwie. Ponieważ jednak w tym czasie relacje niemiecko-rosyjskie były napięte, wizytę prezydenta

Gaucka w Moskwie odwołano i otwarcia dokonali minister kultury Rosji Władimir Medinski i wiceminister spraw zagranicznych RFN do spraw kulturalnych kontaktów z zagranicą Cornelia Pieper. Raporty Instytutu Goethego milczą na temat odwołania spotkania prezydentów, mimo że fakt ten był komentowany w mediach niemieckich (Bauersachs 2019: 163-164). Wkrótce potem jednak w 2013 r. kanclerz Angela Merkel wraz z prezydentem Władimirem Putinem otworzyła uroczyste wystawę „Epoka brązu: Europa bez granic” w Petersburgu (Deutscher Bundestag 2014: 2). Rok został zakończony oficjalnie koncertem 1 lipca 2013 r. w Berlinie.

Odwołanie otwarcia Roku Niemieckiego przez prezydentów Niemiec i Rosji było przejawem pogarszania się stosunków między dwoma państwami. Forsberg zwraca uwagę, że wyrazem stanu relacji niemiecko-rosyjskich są kontakty między przywódcami obu państw (2016: 24). W tym kontekście, odwołanie spotkania prezydentów, które miało otworzyć Rok Niemiec w Rosji w 2012 r., zdaje się potwierdzać istotną zmianę w niemieckiej *Ostpolitik*. Relacje polityczne między Niemcami a Rosją znajdowały więc odzwierciedlenie w działaniach zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec. Analizy stosunków rosyjsko-niemieckich wskazują, że od 2012 r. nastąpiła w nich zasadnicza zmiana, nazywana nawet w Niemczech „końcem polityki wschodniej” (Forsberg 2016: 23). Przyczyn tej zmiany należy upatrywać w reakcji Niemiec (w tym niemieckiej opinii publicznej, co nie pozostaje bez znaczenia) na ograniczenia praw człowieka w Rosji, ale także na stanowisko wobec sytuacji w Syrii po 2011 r. (Formuszewicz 2014: 2), gdzie Rosja zaczęła się coraz bardziej angażować. Sytuacja pogorszyła się jeszcze bardziej na początku 2013 r., gdy Rosja przyjęła projekt prawa przeciwko tzw. propagandzie homoseksualizmu.

Kolejne badane wydarzenie zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec to Rok Języka Niemieckiego i Literatury (*Jahr der Deutschen Sprache und Literatur* lub *Deutsch-Russisches Jahr der Sprache und Literatur*). Wspieranie nauczania języka niemieckiego i propagowanie niemieckiej literatury należą do głównych obszarów w zagranicznej polityce kulturalnej Niemiec. Instytut Goethego informował w 2013 r., że w Rosji udało się pobudzić zainteresowanie językiem niemieckim (Goethe Institut 2013: 33), a Rok miał stanowić wsparcie tego trendu. Rok został zaplanowany jeszcze zanim zaczęły się demonstracje na kijowskim Majdanie pod koniec listopada 2013 r. i podobnie jak wcześniejszy *Deutschlandjahr*, był inicjatywą strony rosyjskiej (Deutscher Bundestag 2014: 4). Przed jego rozpoczęciem na początku kwietnia 2014 r. odbyła się dyskusja w Podkomisji ds. Zagranicznej Polityki Kulturalnej *Bundestagu*, w której brał udział ambasador Rosji w Berlinie Władimir Grinin. W dyskusji tej temat aneksji Krymu i sytuacji na Ukrainie nie odegrał większej roli. Ambasador Grinin wskazywał na inne ważne problemy: kwestię niemieckiej diaspory w Rosji, nauczania języka niemieckiego i m.in. jego znaczenia dla 6000 firm niemieckich inwestujących w tym państwie oraz 1000 firm rosyjskich inwestujących w Niemczech (*Kultur* 2014; *Rede* 2014). Oficjalne otwarcie roku miało miejsce w czerwcu 2014 r., a więc już w czasie, gdy Unia Europejska nałożyła sankcje polityczne i ekonomiczne na Rosję, ale przed zestrzeleniem malezyjskiego samolotu przez prorosyjskich separatystów na Ukrainie 17 lipca 2014 r., które to wydarzenie odegrało rolę „zewnętrzny szoku”

(Hagan 1994: 140) w relacjach wielu państw z Rosją. Miało ono m.in. bezpośrednie skutki dla Polski, gdyż minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski po tym wypadku odwołał planowany na 2015 Rok Polski w Rosji.

W 2014 r. Niemcy współorganizowały więc ważne wydarzenia kulturalne z Rosją i jednocześnie współdecydowały o nałożeniu na Kreml sankcji. Poparły też zastosowanie tego narzędzia polityki zagranicznej wobec Rosji, aczkolwiek Angela Merkel była zwolenniczką wykorzystania negocjacji i przeciwniczką pogłębiania sankcji. Wykluczała jednocześnie zastosowanie siły militarnej wobec Rosji (Forsberg 2016: 30). Wojna na wschodzie Ukrainy nie skłoniła jednak Niemiec do rezygnacji z prowadzenia działań zagranicznej polityki kulturalnej w Rosji. Mimo że sankcje polityczne wykluczały kontakty na wysokim szczeblu politycznym, to jedną z imprez Roku uświetnił swoją obecnością 13 września 2014 r. w Moskwie prezydent Podkomisji *Bundestagu* ds. Zagranicznej Polityki Kulturalnej Peter Gauweiler (*CSU*). O podróży tej informował tabloidowy i wysokonakładowy „Bild”, przytaczając słowa Gauweilera o sankcjach jako „złej drodze” wobec Rosji, która przecież „należała do Europy” (Schuler 2014). Napięcie polityczne spowodowało, że z programu Roku Języka Niemieckiego i Literatury usunięto koncert popularnego rapera Cro (Carlo Waibel), który uznano za „zbyt rozrywkowy” w zaistniałej sytuacji. Jak informował „Die Welt” w wersji *online*, „Instytut Goethego uzasadnił tę decyzję sytuacją polityczną, w której Niemcy, ze względu na wydarzenia na Ukrainie, nie będą raczej organizować 'imprez' w Rosji” (*Jahr* 2014). Bez większych przeszkód odbyło się jednak ponad 510 wydarzeń i konkursów w 300 miastach w Rosji. Wzięło w nich udział – według Instytutu Goethego – 73 tys. osób. Zarówno niemiecki MSZ, jak i Instytut Goethego pozytywnie oceniły efekty Roku. Na lata 2016-2017 planowano już Niemiecko-Rosyjski Rok Wymiany Młodzieży (*Deutsch-Russisches Jahr des Jugendaustauschs*) jako jego kontynuację (Deutscher Bundestag 2015: 2).

W tym miejscu należy wyjaśnić, że Niemcy, kontynuując wydarzenia dyplomacji kulturalnej w Rosji nie były wyjątkiem. Także Austria nie przerwała w 2014 r. Sezonu Kultury Austriackiej w Rosji, rozpoczętego w 2013 r. Była to największa prezentacja austriackiej kultury w Rosji, mimo że składała się zaledwie z 50 imprez, co w porównaniu z Niemcami nie było liczbą imponującą (Mraz, Rollig 2013). W przypadku Austrii, wojna na wschodzie Ukrainy nie wpłynęła na realizację planów, co więcej, temat jednoczesnego organizowania wydarzeń kulturalnych i nakładania sankcji na to samo państwo nie pojawił się w debacie publicznej. Również Wielka Brytania zorganizowała w 2014 Brytyjski Rok Kultury w Rosji (Foxall 2015: 10). W tym przypadku doszło do debaty publicznej oraz dyskusji w parlamencie brytyjskim nad celowością nakładania sankcji i jednoczesnego kontynuowania dyplomacji kulturalnej. W Niemczech i Austrii zdecydowanie większą uwagę mediów przyciągnął moralny wymiar świętowania wydarzeń sportowych w czasie olimpiady zimowej w Soczi, gdy na Majdanie w Kijowie ginęli ludzie, niż fakt, że w tym samym czasie świętowano otwarcie wystaw i przedstawienia baletu.

Jak zwracają uwagę Soest, Haffner i Sell, sankcje nałożone na Rosję w 2014 r. nie zakłóciły niemiecko-rosyjskich stosunków kulturalnych, gdyż mają one długą histo-

rię i są bardzo rozwinięte, a niemiecki MSZ określał je wówczas jako „istotny filar stosunków niemiecko-rosyjskich” (Deutscher Bundestag 2014: 5). Sankcje doprowadziły jednak do spadku zaufania i zakłóciły komunikację między dwoma państwami. W 2014 r. nie odbył się m.in. Dialog Petersburski, spotkanie organizowane corocznie jako forum wymiany i dialogu między Rosją a Niemcami, wspierające współpracę organizacji pozarządowych (2016: 39). Ta ostatnia obserwacja autorów jest istotna, gdyż wskazuje na sprzeczność. Jeśli zagraniczna polityka kulturalna prowadzona jest dla rozwoju i utrzymania dialogu jako podstawy dobrych relacji dwustronnych, to istotne jest pytanie, czy rzeczywiście sankcje mogły jej nie zakłócić, skoro jednocześnie autorzy sugerują „zakłócenia w komunikacji”? Czy może zagraniczna polityka kulturalna stała się obszarem, który broni się przed zakłóceniami? Z analizy dokumentacji omawianych tu wydarzeń i przeprowadzonych w ramach prezentowanych badań rozmów z przedstawicielami rządu i organizacji pośredniczących wynika, że kontynuowanie działań dyplomacji kulturalnej w Rosji było celowe i oczywiste jednocześnie, bo obok specyficznych celów *AKP*, funkcjonuje ona także jako – często ostatni – „otwarty kanał” komunikacji w czasie konfliktu. Stanowisko to potwierdziły niemiecki MSZ i Instytut Goethego, wspólnie oświadczając, iż „właśnie w czasach, w których sytuacja polityczna poprzez kryzys na Ukrainie wskazuje na konieczność dialogu bardziej niż kiedykolwiek, niemiecko-rosyjski Rok Języka umożliwia dialog między społeczeństwem obywatelskim w obu krajach”. Sekretarz Generalny Instytutu Goethego Johannes Ebert w tym samym czasie podkreślał, że Niemcy muszą „pozostawić otwarte kanały komunikacji” (*Jahr* 2014). Zagraniczna polityka kulturalna stała się więc takim otwartym kanałem komunikacji, umożliwiając podtrzymanie dialogu politycznego. Więzy, które łączyły partnerów w Niemczech i Rosji, wykorzystywano także w okresie konfliktu międzynarodowego. Sieć *AKP* wykazała więc dużą odporność w warunkach konfliktu.

Mimo że niemiecki MSZ i instytucje pośredniczące dbają o kontakty z mediami i są aktywne *online*, to Rok Języka Niemieckiego i Literatury w Rosji nie stał się istotnym wydarzeniem ani w prasie dostępnej *online*, ani w mediach społecznościowych. Najbardziej aktywny Instytut Goethego w Moskwie opublikował zaledwie 13 tweetów (na ogólną liczbę 129, które poświęcone były Rokowi), a najwięcej retweetów wywołała informacja o odwołaniu koncertu rapera Cro. Fakt, że Rok był organizowany w okresie wojny na wschodzie Ukrainy i sankcji nałożonych przez UE na Rosję, nie przyciągnął również uwagi dużych dzienników i tygodników. Odnotowały one natomiast kontrowersje wokół rezygnacji artystów z udziału w Biennale sztuki współczesnej „Manifesta” w Petersburgu w lipcu 2014 r.⁴ Należy jednak wyjaśnić, że

⁴ W trakcie badań przeprowadzono analizę mediów: wersji *online* gazet „Frankfurter Allgemeine Zeitung” i „Die Welt” oraz tygodnika „Spiegel” od 1 czerwca 2014 r. do 30 czerwca 2015 r., a także posłużono się wyszukiwarką *Google* dla wyselekcjonowania materiałów medialnych spośród pierwszych dwudziestu zgłoszeń, dzięki czemu do korpusu włączono m.in. transkrypcję audycji *Deutsche Welle*. Badaniem objęto również *Twittera*, *Facebooka* i *YouTube* pod kątem występowania w nich wpisów z użyciem fraz „Deutsch2014”, „Deutsch2014-2015.ru”, „Deutsch2014-2015.ru/de”, „Jahr der deutschen Sprache und Literatur in Russland (2014/15)” lub hasztagu #deutsch2014-2015.ru.

„Manifesta” nie była częścią Roku Języka Niemieckiego i Literatury w Rosji. Kryzys polityczny wywołany wojną na wschodzie Ukrainy spowodował, że wydarzenia Roku Języka Niemieckiego i Literatury w Rosji stały się mniej atrakcyjne dla niemieckich mediów.

WNIOSKI

Silnym związkom politycznym i ożywionej współpracy gospodarczej Niemiec z Rosją towarzyszy współpraca w dziedzinie kultury. W czasie konfliktu ma ona być strefą, gdzie wciąż utrzymuje się dialog. Potwierdza to przypadek wydarzeń, zorganizowanych w Rosji w latach 2014 -2015, podporządkowanych celom polityki zagranicznej. Celem Niemiec nie było zamknięcie wszystkich kanałów komunikacji z Rosją. Rok Języka Niemieckiego i Literatury wydawał się dobrym pretekstem do podtrzymywania kontaktów w czasie, gdy sankcje polityczne i gospodarcze je znacznie ograniczyły. Tym samym jednak dyplomacja kulturalna nabrała wymiaru politycznego, gdyż wszystkie organizowane wydarzenia postrzegano w kontekście wojny trwającej na wschodzie Ukrainy i polityki UE wobec Rosji.

Dla prezydenta Instytutu Goethego Klausa-Dietera Lehmana, wydarzenia Roku Niemieckiego w Rosji były „ważnymi sygnałami kulturalno-politycznymi” (Goethe Institut 2013: 4). Rosję należy więc zaliczyć, obok wskazanego wyżej Izraela, do państw, w których zagraniczna polityka kulturalna Niemiec ma istotny wymiar polityczny, a jej instytucje stały się ważnymi węzłami sieci polityki zagranicznej. Kontynuację działań zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec w Rosji w 2014 r. tłumaczono w Niemczech przede wszystkim tym, że były one skierowane do społeczeństwa obywatelskiego Rosji, polityczne sankcje zaś uderzały w elity polityczne i gospodarcze. Sankcje spowodowały jednak zmianę klimatu politycznego w Rosji i wywołały narastającą krytykę Unii Europejskiej, która źle wpłynęła na atmosferę wydarzeń organizowanych przez Niemcy w ramach Roku Języka i Literatury w Rosji.

W latach 2014-2015 zagraniczna polityka kulturalna była z powodzeniem wykorzystywana przez Niemcy mimo sankcji. Na poziomie multilateralnym Niemcy, jako członek Unii Europejskiej, stosowały narzędzie „twarde” jak sankcje, a na poziomie stosunków dwustronnych „narzędzie miękkie”, aby przyciągać potencjalnych partnerów (cele promocyjne, mieszczące się w zagranicznej polityce wizerunkowej), ale także aby sprzyjać demokracji poprzez wspieranie społeczeństwa obywatelskiego m.in. w Rosji. Kierowanie *AKP* do społeczeństwa obywatelskiego w państwie autorytarnym jak Rosja, to cel polityczny.

Po zjednoczeniu Niemiec ukształtował się model niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej o strukturze sieci, w której stosunkowo dużą autonomię mają organizacje pośredniczące. Sieć niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej jest mocno powiązana ze strukturami, strategiami i celami niemieckiej polityki zagranicznej, które są niezbędne do realizacji wymienionych tu zadań, jak zapobieganie konfliktom międzynarodowym, ale także promocji gospodarki, dzięki współpracy z partnerami

biznesowymi, włączanymi w ten sposób do sieci niemieckiej dyplomacji kulturalnej, jako jej istotne węzły. Bez niemieckiego biznesu jako sponsora, duża część imprez nie odbyłaby się. Rządy Niemiec we współpracy z instytucjami pośredniczącymi i organizacjami pozarządowymi skutecznie wykorzystują zagraniczną politykę kulturalną, która po zjednoczeniu wyszła daleko poza obszar promocji i współpracy w dziedzinie kultury.

Bibliografia

16. *Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur – und Bildungspolitik 2011/2012* (b.d.) <https://archiv.bundesregierung.de/resource/blob/656922/480380/92a63cbb299bd16311e6d4b-17b8870c0/2013-01-09-kultur-data.pdf> (dostęp 10.08.2018).
20. *Bericht der Bundesregierung Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik*, Drucksache 18/11550 16 marca.
- Andrei V., Rittberger V. (2015), *Macht, Interessen und Normen – Auswärtige Kulturpolitik und Außenpolitiktheorien illustriert am Beispiel der deutschen auswärtigen Sprachpolitik*, w: Maaß K.-J. (red.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Wissenschaft und Praxis*, 3. Auflage, Baden-Baden: Nomos, 13-38.
- Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik in Zeiten der Globalisierung – Partner gewinnen, Werte vermitteln, Interessen vertreten* (2011), www.auswaertiges-amt.de/DE/ArchivArtikel/Kultur (dostęp: 5.10.2012).
- Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000* (2000). www.auswaertiges-amt.de/DE/ArchivArtikel/Kultur (dostęp: 7.01.2008).
- Bauersachs H. (2019), *Wandlungsprozesse in der deutschen Ausländischen Kulturpolitik. Eine mehrdimensionale Analyse am Beispiel der Deutschlandjahre*. Wiesbaden: Springer VS.
- Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik 2008/2009* (2010), www.auslandsamt.de (dostęp: 16.08.2012).
- British Council, Goethe Institut, *Cultural Value. Cultural Relations in Societies in Transition. A Literature Review* (2018), Munich-London.
- Brown R. (2014), *Cultural Diplomacy in European Countries: A Historical-Comparative Perspective on France, Germany and the UK*, Oslo.
- Castells M. (2009), *Communication Power*; New York: Oxford University Press.
- Deutscher Bundestag 18. Wahlperiode (2014), *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. André Hahn, Wolfgang Gehrcke, Sevim Dağdelen, weiterer Abgeordneter und der Fraktion DIE LINKE*, „Drucksache“ 18/2177 16 lipca.
- Deutscher Bundestag 18. Wahlperiode (2015), *Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. André Hahn, Sigrid Hupach, Andrej Hunko, Ulla Jelpke, Kerstin Kassner, Katrin Kunert, Niema Movassat, Norbert Müller, Dr. Alexander S. Neu, Harald Petzold und der Fraktion DIE LINKE*, „Drucksache“ 18/5837 19 sierpnia.
- Deutscher Bundestag 18. Wahlperiode (2017), *Unterrichtung durch die Bundesregierung*
- Düwell K. (2009), *Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik*, w: Maaß K.- J. (red.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, 2. Auflage, Baden-Baden: Nomos.
- Formuszewicz R. (2014), *Germany's Policy towards Russia. New Wine in an Old Weinskin*, „PISM Policy Paper“ 7(90).

- Forsberg T. 2016, *From Ostpolitik to „frostpolitik”. Merkel, Putin und German Foreign Policy towards Russia*, “International Affairs” 92 (1): 21-42, DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12505>.
- Foxall A. (2015), *The Kremlin's Sleight of Hand: Russia's Soft Power Offensive in the UK*, Russia Studies Centre, „Policy Paper” 3.
- Geheimdiplomatie? Nein, Strategische Kommunikation! Außenpolitik verständlich erklären: das ist das Ziel der Strategischen Kommunikation* (2019) <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/kulturdialog/-/2238958> (dostęp: 15.01.2020).Germany
- Gienow-Hecht J.C.E. (2010), *The Anomaly of the Cold War: Cultural Diplomacy and Civil Society since 1850*, w: Osgood Kenneth A., Etheridge Brian. C. (red.), *The United States and Public Diplomacy: New Directions in Cultural and International History*. Leiden: Brill, 29–56
- Goethe Institut (2013), *Jahrbuch 2012/2013*, München: Goethe-Institut e.V.
- Goethe Institut (2015), *Jahrbuch 2014/2015*, München: Goethe-Institut e.V.
- Goethe Institut (2017), *Jahrbuch 2016/2017*, München: Goethe-Institut e.V.
- Goethe Institut (2019), *Jahrbuch 2018/2019*, München: Goethe-Institut e.V.
- Gotkowska J. (2010), *Niemieckie sieci na wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym: polityka – administracja – kultura – nauka – społeczeństwo*. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
- Grolig W., Schlageter R.E. (2007), *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik und Public Diplomacy*, w: Jäger Th., Hose A., Opermann K. (red.), *Deutsche Außenpolitik: Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hagan J. (1994), *Domestic political regime change and foreign policy restructuring: a framework for comparative analysis*, w: Rosati J., Hagan J., Sampson III M. (red.), *Foreign policy restructuring: how governments respond to global change*, Columbia: University of South Carolina Press, 138–163.
- Harnischfeger H. (2000), *Die auswärtige Kulturpolitik vor einem Wendepunkt*. „Aus Politik und Zeitgeschichte“ 24, www.bpd.de/apuz (dostęp: 7.12.2007).
- Harnischfeger H. (2007), *Auswärtige Kulturpolitik*, w: Schmidt S., Hellmann G., Wolf R. (red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 713–726.
- Hoffmann H. (1996), *„Dritte Säule” der Außenpolitik. Zur aktuellen Diskussion um die auswärtige Kulturpolitik*, „Internationale Politik” 51(3): 15-20.
- Hülse R. (2009), *The catwalk power: Germany's new foreign image policy*, “Journal of International Relations and Development” 12: 293-316.
- Hutsch J. (2015), *Instytut Goethego w dyplomacji kulturalnej Niemiec*, w: Ociepka B. (red.), *Historia w dyplomacji publicznej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 132-145.
- Interview mit Bundesaußenminister F.W. Steinmeier* (2006), „Kulturaustausch” 21 maja.
- Jahr der deutschen Sprache startet in Russland* (2014), „Welt Online” 14 września, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article132242220/Jahr-der-deutschen-Sprache-startet-in-Russland.html> (dostęp: 20.02.2019).
- Jehle T. (2018), *Die auswärtige Kulturpolitik des Freistaats Bayern 1945 bis 1978*, München: C.H. Beck.
- Kruk A. (2016), *Zagraniczna polityka kulturowa w Republice Federalnej Niemiec*, w: Opalińska A., Małkiewicz A. (red.), *Stosunki międzykulturowe, t. 1: Strategie bezpieczeństwa i komunikacji we współczesnym świecie*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 65-79.
- Kultur als sanfte Macht der Aussenpolitik* (2014), <http://www.ifa.de/de/kultur-und-aussenpolitik/nachrichten-presse/detail/news/kultur-als-sanfte-macht-der-aussenpolitik.html>, (dostęp: 15.02.2018).

- Maaß K.-J. (red.) (2005), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, Baden-Baden: Nomos.
- Maaß K.-J. (2009a), *Das deutsche Modell – Die Mittlerorganisationen*, w: Maaß K.-J. (red.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, 2. Auflage, Baden-Baden: Nomos, 269-280
- Maaß K.-J. (red.) (2009b), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, 2. Auflage, Baden-Baden: Nomos.
- Maaß K.-J. (red.) 2015, *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Wissenschaft und Praxis*, 3. Auflage, Baden-Baden: Nomos.
- Maaß K.-J. (2015a), *Unentbehrliche Partner-die Bundesländer*, w: Maaß K.-J. (red.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Wissenschaft und Praxis*, 3. Auflage, Baden-Baden: Nomos, 254-257.
- Mauß H. W. (1990/1991), *Germany and Japan: The new civilian powers*. "Foreign Affairs" 69.
- Michalek C. (2009), *Die Deutsche Welle im Rahmen von Public Diplomacy. Journalistisches Selbstverständnis und politischer Auftrag des deutschen Auslandsrundfunks*, München: AVM.
- Michels E. (2005), *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923-1960*. München: Oldenbourg.
- Mraz S., Rollig S. (2013), *Lenin Breaks Ice*, Moscow.
- Ocieпка B. (2013), *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ocieпка B. (2017), *Poland's New Ways of Public Diplomacy*, Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Ocieпка B. (2019), *(Un)successful years: EU countries' cultural diplomacy with Russian Federation*, "Place Branding and Public Diplomacy" 15 (1): 50-59, DOI: doi.org/10.1057/s41254-018-00113-3.
- Olivie I., Gracia M. (red.) (2018), *Elcano Global Presence Report 2018*, Madryt: Real Instituto Elcano.
- Puchowicz R. (2008), *Dyplomacja kulturalna Niemiec do 2007 roku*, „Politeja” 9: 457-472.
- Rede des Botschafters Wladimir Grinin im Unterausschuss Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik im Bundestag* (2014), Botschaft der Russischen Föderation, 8 kwietnia, <https://russischebotschaft.ru/de/2014/04/08/rede-des-botschafters-wladimir-grinin-im-unterausschuss-auswartige-kultur-und-bildungspolitik-im-bundestag> (dostęp: 10.12.2019).
- Schuler R. (2014), *Was macht CSU- Vize Gauweiler in Moskau?* „Bild“ 13 września, <https://www.bild.de/politik/inland/dr-peter-gauweiler/was-macht-csu-vize-in-moskau-37645744.bild.html> (dostęp: 30.08.2018).
- Schwan A. (2011), *Werbung statt Waffen. Wie strategische Außenkommunikation die Außenpolitik verändert*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften GmbH.
- Soest C. von, Haffner D., Sell J. (2016), *Nebenwirkungen von Sanktionen: Kulturelle Beziehungen mit Iran, Kuba, Russland und Belarus*, Stuttgart: ifa, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-54710-8> (dostęp: 30.05.2018).
- Ulatowski R. (2017), *Zagraniczna polityka kulturalne i edukacyjna Niemiec*. „Stosunki Międzynarodowe” 53 (3): 105-121, DOI: 10.7366/020909613201706.
- Volos V. (2019), *Germany Retains Top "Nation Brand" Ranking, France and Canada Emerge to Round Out the Top Three*, Ipsos 18 listopada, <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/Germany-Retains-Top> (dostęp: 10.12.2019).
- Weigel S. (2019), *Transnationale Auswärtige Kulturpolitik – Jenseits der Nationalkultur. Voraussetzungen und Perspektiven der Verschränkung von Innen und Außen*, Stuttgart: ifa.

Prof. dr hab. Beata Ociepka, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski (beata.ociepka@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: zagraniczna polityka kulturalna, dyplomacja kulturalna, Niemcy, dialog, konflikt międzynarodowy

Keywords: foreign cultural policy, cultural diplomacy, Germany, dialogue, international conflict.

ABSTRACT

The German foreign cultural policy has been attracting more and more attention of the academia. The aim of the article entitled "German foreign cultural policy after the reunification – security, dialogue, promotion" is to discuss its development and stress its specifics after the reunification of Germany in 1990.

The analysis of the German foreign cultural policy poses a relevant research problem as it exceeds the traditional approaches rooted in similar cases in the studies on public diplomacy or nation branding. The author verifies the hypothesis that German foreign cultural policy contributes not only to the development of the international cultural cooperation and country promotion but also to wider purposes as security and international dialogue. Consequently, foreign policy analysis is the research method in the current study.

The author indicates the historical and internal context for the structures, aims and strategies of German foreign cultural policy, as displayed in documents, reports and public debate. The German model is verified on two cases of foreign cultural policy (case studies): German Year in Russia 2012-2013 and the Year of German Language and Literature in Russia 2014-2015, realized by Germany directly before and during the Ukrainian crisis.

The cases studied allowed to check, how the structures and strategies of German foreign cultural policy worked at the time of war in the eastern Ukraine as and international conflict. Their goals, programs and effects serve as proofs for the persisting relevance of dialogue in the German approach to international conflicts and for the growing politicization of German foreign cultural policy.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Karl Heinz Roth, Hartmund Rübner

Wyparte – odroczone – odrzucone Niemiecki dług reparacyjny wobec Polski i Europy

Instytut Zachodni

2020

Seria: Przekłady instytutu Zachodniego nr 2

Tłum. z niemieckiego: Adam Peszke, Elżbieta Marszałek

421 ss.

Praca stanowi zmodyfikowaną wersję książki poświęconej okupacji Grecji podczas drugiej wojny światowej i szkodom doznanym przez to państwo oraz jego ludność cywilną, która ukazała się w 2017 r. w RFN. Autor przedstawił w niej politykę RFN w zakresie reparacji i odszkodowań w relacjach z państwami okupowanymi w czasie wojny (zachodnio- i wschodnioeuropejskimi), jak i pochodzącymi z nich osobami prześladowanymi przez III Rzeszę, zestawiając swoje ustalenia z wysokością świadczeń wypłaconych obywatelom niemieckim, w tym funkcjonariuszom III Rzeszy. Książka odnosząca się tym razem do naszego kraju stanowi ważne uzupełnienie publikacji, jakie ukazały się do tej pory na temat niemieckich świadczeń reparacyjnych na rzecz Polski. Szczególnie cenne jest ujęcie przedstawianej problematyki w wymiarze nie tylko europejskim, ale i pozaeuropejskim (USA, Izrael). Dopiero bowiem takie całościowe spojrzenie pozwala na dokonanie właściwej oceny polityki odszkodowawczej RFN w stosunku do Polski, jak i ocenę wysokości świadczeń wypłaconych na rzecz Polski i polskich obywateli.